

Erhart, Adolf

Ke genezi slovesné flexe v jazycích indoevropských : glottogonická úvaha

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1954, vol. 3, iss. A2, pp. [44]-57

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101170>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ADOLF ERHART
KE GENESI SLOVESNÉ FLEXE V JAZYCÍCH
INDOEVROPSKÝCH

Glottogonická úvaha

Část prvá

O důležité otázce, o původu indoevropské slovesné flexe, již se mnoho psalo;¹ různost názorů však ukazuje právě na to, že tato kapitola srovnávací mluvnice zdaleka ještě není uzavřena. A. Meillet² poukazoval již r. 1922 na nutnost revise dosavadních názorů. Od té doby sice byla uveřejněna řada příspěvků dotýkajících se těch problémů; byly tu mnohé nové a velmi cenné poznatky a aplikace nových teorií hláskoslovných a j. Postrádáme však stále nových názorů na slovesnou flexi jako celek, jako systém; zde se stále uplatňuje — jak se zdá — stanovisko mladogramatiků, t. j. vlastně prosté promítnutí indického systému do prajazyka. — Tato stať se chce pokusit o částečnou revisi dosavadních názorů. Nejdříve se dotkneme jednotlivých jevů a kategorií i nejnovějších teorií, jež se jich týkají; v dalších úvahách se pak pokusíme najít jejich vnitřní souvislosti a zákonitosti, které daly vznik celému systému slovesných tvarů a jejich přípon.

Nejprve krátce uvedu některé základní předpoklady, z nichž je třeba vycházeti:

1. Morfologická funkce ablautu v prehistorickém údobí indoevropského jazykového společenství nebyla dosud náležitě oceněna. Ablaut nebyl jen průvodním jevem morfologických procesů (jak je tomu obyčejně v dochovaných jazycích), nýbrž byl samostatným morfologickým prostředkem (jako je střídání samohlásek v semitských jazycích). Se zdůrazněním té nebo jiné části slova (t. j. toho, že v ní byl plný stupeň) šly ruku v ruce rozdílly významové. Ukazuje se, že fakta slovesné flexe v mnohém tuto teorii potvrzují.³

2. Stejně tak měla původně morfologickou funkci změna kvality vokálu *e* v *o* a dloužení (*ē*, *ō*).⁴

3. Přijmeme základní these laryngální theorie jako prokázané, aniž budeme na tomto místě o nich dále uvažovat (nelze ovšem popřít, že v té theorii je dosud mnoho sporného a nedokázaného). Budeme operovati se dvěma laryngálami: *H* (dává v he-titštině *h*) a *A* (nedává *h*); obě mění *ide. e* (nikoli však *oi*) v *a* a dlouží předcházející samohlásku.⁵

*

I. AKTIVUM — MEDIUM

V mnoha případech záleží rozdíl mezi tvarem aktivním a tvarem mediálním jen v ablautovém střídání, kdy plný stupeň (*a* přízvuk) je jednou v kofeni, jindy v příponě:

av. <i>mraoš</i> —	stind. <i>brušē</i>	<i>δίδωμι</i> —	<i>δίδομαι</i>	
stind. <i>advēt</i> —	<i>advīšta</i>	<i>δίδως</i> —	<i>ἔδιδωο</i>	
<i>hānti</i> —	<i>haté</i>	<i>ἔφη</i> —	<i>φάτο</i>	a pod.

Aktivní tvary mají tedy v kořeni plný stupeň vokálu, v příponě nulový, mediální pak opačně (nehledě na přidané -i „primárních“ přípon). Zčásti na to upozornili již Brugmann a Meillet.⁶ — Základem osobní přípony, nositelem významu slovesné osoby je vždy jednoduchý konsonant (*m, s, t*); vokál není od původu integrální součástí osobní přípony, stává se jí teprve v komplexu *kořen + osobní přípona* jako důsledek ablautového střídání. Není tedy formální rozdíl mezi tvarem aktivním a mediálním nikterak podstatný. Ruku v ruce s tím jde rozdíl významový: i ten byl z počátku nevelký.⁷ Tomu nasvědčují fakta, jako jsou t. zv. deponentní slovesa (mediální tvary s významem aktivním), suppletivismus aktivních a mediálních tvarů (ř. fut. *βήσομαι* k praes. *βαίνω*) a j. Meillet⁸ upozornil na řadu takových jevů u Homéra: na př. impf. *φάμην, φάτο* mají právě tak aktivní význam jako ps. *φημί*. Podobné případy našel Renou⁹ v Rgvédu. — K tomu se ještě vrátíme v odstavci o plurálu.

U plného vokálu mediálních přípon bychom ovšem čekali spíše podobu *e* než *o* (které je dosvědčeno řečtinou, latinou, hetitštinou). Mnohé okolnosti nasvědčují tomu, že zde původně bylo vskutku -*e* (srv. odstavce o plurálu, perfektu a o determinantu -*i*). Nezbyvá než vyložit zde kvalitu *o* jako výsledek pozdějšího (poablautového) posunutí přízvuku (srv. úvodní poznámky) z přípony na kořen (nebo augment?). Takové posunutí opravdu nastalo v řečtině, ale místy i v staroindičtině: vedle *bruté, datté, yunkté* je i *áste, váste, hínste*. Konec konců je však tato otázka vedlejší; důležité je především to, že přípona má plný stupeň (bez ohledu na kvalitu vokálu).

II. THEMATICKÁ KONJUGACE

Ablautové střídání aktivum — medium se dá pochopitelně pozorovati jen u útvarů athematických. — Thematická konjugace (zvláště typ s přízvukem na kořeni: stind. 1. třída *bhávati*) se právem pokládá za druhotnou.¹⁰ Hirt¹¹ poukázal na starobylost typu s přízvukem na thematickém vokálu a s nulovým stupněm v kořeni (stind. 6. tř. *tudáti*); thematická konjugace s plným stupněm v kořeni představuje snad nepřilži starou (poablautovou) transformaci těchto útvarů podle vzoru athematické konjugace (nebo naopak). Původ staroindické 6. třídy *tudáti* hledá Renou¹² u t. zv. silných thematických aoristů (ř. *ἔλιπον*, stind. *aritam* a pod.); i význam prý tomu napovídá. Tyto aoristy mají starobylé ablautové poměry; neodpovídají však ani ablautovému typu „aktivnímu“, ani „mediálnímu“, ale stojí jaksi uprostřed mezi nimi, tvoříce zvláštní typ s plným vokálem jakoby mezi kořenem a příponou (t. j. konsonantickým elementem). Tedy

ablautová varianta I	<i>xéx. t</i>	— <i>adveṭ</i>	: aktivum
ablautová varianta II	<i>x°x. té</i>	— <i>adviṣṭa</i>	: medium
ablautová varianta III	<i>x°xét</i>	— <i>avrtat</i>	: aorist (akt.)

Další otázka ovšem je, jaký významový rozdíl charakterisoval původně tyto tři ablautové varianty; toho problému se dále ještě dotkneme obšírněji.

III. PŘÍPONY PRIMÁRNÍ A SEKUNDÁRNÍ

Co do formy je rozlišují důsledně jen indoiránské jazyky a hetitština; ostatní jazyky nerozlišují m. j. vůbec tyto dva typy u 1. a 2. osoby plurálu.¹³ Užitím určitého typu v určité formaci se indoevropské jazyky celkem shodují; obecně platí, že primární přípony jsou v praesentu, sekundární v časech minulých, optativu atp.¹⁴

Původní rozdíl v užití primárních a sekundárních osobních přípon byl obvyčejně vykládán tak, že jen tvary delší (s příponami primárními) mohly stát samostatně, kdežto kratší tvary (s příponami sekundárními) byly na místě při spojení s augmentem, praeverbiem atp.; případně se zdůrazňovaly i důvody rytmické (délka slova).¹⁵ — Ukázalo se však, že tvary se sekundárními příponami bez augmentu (injunktivy) mohou fungovat jako praesens jak v jazyku védském, tak i v homérské řečtině.¹⁶ Věc se má asi tak, že přípony zv. sekundární mají mnohem širší užití než t. zv. primární, které jsou speciálními příponami přítomného času. Přípony „sekundární“ jsou obecné: mohou nejen konkurovat tvarům s primárními příponami v přítomném čase, ale mohou stát i všude tam, kde „primární“ (t. j. praesentní) nemají místa — v tvarech praeteritálních, v optativech (které jsou také časově neurčeny) atp. Tato obecná platnost ukazuje, že „sekundární“ přípony jsou vlastně původnější — primární, což je i ve shodě s formou; t. zv. primární přípony bývají delší o jakési *-i* (*titi, totai*). Právě determinant *-i* patrně dával přesnější časové určení (praesentní) a tudíž zároveň více méně ohraničenou funkci tvarům původně časově nediferenciovaným a proto majícím funkci daleko širší.¹⁷ — Je tedy rozdíl přípon delších („primárních“) a kratších („sekundárních“) vlastně rozdílem přípon (tvarů) časově determinovaných a časově indiferentních.¹⁸

U tohoto determinantu *-i* je třeba se ještě zastavit. Naskytne se totiž m. j. otázka poměru *to:tai*. Pedersen¹⁹ na jednom místě uvádí zcela stručně domněnku, že *-tai < te+Hi*. A to bude asi správné; místo *Hi* budeme ovšem psát spíše *Ai* (vzhledem k hetitštině). — Toto *-i* (nebo *Ai*) je element důrazový. Tento jeho charakter můžeme pozorovat častěji, tak na př.:

1. V demonstrativu-relativu **jo-*, které představuje thematisované *i*.
2. V komparativním suffixu *-jos-*, který je třeba rozložit na *-i+os*. Základem přípony je důrazové *i*; komparativy na *-jos* jsou stará participiální a adjektivní intensiva (elativy).²⁰
3. V nominativu-akusativu sg. některých heteroklitických kmenů jako stind. *asthi/asthnaḥ* a p. (častěji tam bývá *-r*).²¹

4. Právě u primárních osobních přípon, kde dává slovesnému tvaru časové určení („ted“). Že toto užití souvisí nějak s užitím ad 3, ukazují *r*-ová mediopassiva, kde funkci *-i* zastává *-r* (srv. dále).

Zdá se, že se v některých z těchto případů důrazového *-i* dají hledat i stopy původní laryngály. — Tak anaforické zájmeno v řečtině má podobu *ὄς (> *Ajos)*, nikoli *ζός (< *jos)*.²² Vedle *-jos-* je v komparativu i *-ijos-* a *-ijos-* (obecně v sanskrtu). Benveniste²³ vykládal *-ijos-* jako *-i+jos*; živé vědomí složené povahy komparativního suffixu prý vedlo k připojování abstrahovaného již suffixu nikoli přímo ke kořeni, ale zase k útvaru rozšířenému o *-i*. Pak se dá dlouhé *-i* dobře vysvětlit působením zaniklé laryngály: **-Ai-Ajos > ijos*.²⁴

Vedle *-i* (*Ai*) slouží k „praesentisaci“ i jiné elementy. Je to na př. *-s, -n* u tvarů plurálních (srv. příslušný odstavec). Ale patří sem patrně i záhadné²⁵ *-r* t. zv. *r*-ového mediopassiva (které je v italo-keltské skupině, v hetitštině a tocharštině). Právě hetitština a tocharština vrhají světlo — jak se zdá — na původní funkci tohoto *-r*. Pedersen²⁶ poukazuje na okolnost, že *-r* nacházíme v hetitštině a v tocharštině jen v příponách primárních (praesentních). Zde vlastně stojí na místě známého již praesentního determinantu *-i*: het. *-tari* odpovídá ř. *-rat*, stind. *-te* atp. (přítom si vzpomeneme na jinou paralelní funkci *-r* a *-i* v nominativu-akusativu sg. heteroklitických kmenů jako *yákrtyaknāḥ: asthi/asthnaḥ!*). *R* by tedy bylo podobným praesentisujícím determinantem připojovaným k mediálním tvarům se „sekundárními“ příponami, jako je *-i*.

IV. PLURÁL

Dosud jsme stále jen mluvili o osobních příponách singulárních, kdežto o plurálních byly učiněny jen příležitostně krátké zmínky. Důvod je na snadě: všechny dosud pozorované jevy a zákonitosti nemají v plurálu náležitě období. Tak není ve většině indoevropských jazyků formálního rozdílu mezi příponami primárními a sekundárními v 1. osobě plurálu. Mediální tvary se liší od aktivních nikoli ablautem, nýbrž různými — zřejmě přidanými — elementy.

V článku o kategorii slovesné osoby tvrdí Benveniste,²⁷ že plurál 1. a 2. osoby (sloves, osobních zájmen) není vlastně plurál v obyčejném smyslu slova: „my“ není prý „já“ znásobené, ale rozšířené (dilaté). Jde o důležitý významový moment; zdá se — jak bude ještě dále ukázáno —, že forma plurálních přípon jej potvrzuje.

B. uvádí některé případy užívání plurálu ve významu singuláru a naopak (zdvořilostní tvary, plur. majestatis), kde vsutku nejde o mnohost, ale o větší zdůraznění slovesné osoby (jako projev úcty, důležitosti). Nakonec píše:²⁸ „La distinction ordinaire de singulier et de pluriel doit être sinon remplacée, au moins interprétée, dans l'ordre de la personne, par une distinction entre *personne stricte* (= „singulier“) et *personne amplifiée* (= „pluriel“). Seule la troisième personne, étant non-personne, admet un véritable pluriel.“

První osoba plurálu má všude přípony obsahující *m*, pouze hetitština má zpravidla *v*, *m* toliko po samohlásce *u*. Toto *v* slouží jinde jako základ přípony 1. os. duálu. Vzhledem k tomu, že duál budeme pokládat za kategorii pozdější (srv. dále), můžeme mítí hetitské rozdělení za starší:²⁹ souhláskové elementy *m/v* stejného významu střídaly se v 1. osobě podle kvality sousední samohlásky, podobně jako je tomu v některých nominálních formacích (suffixy *ment/vent*, *mer/ver* a pod.).³⁰ — Ale toto *v* najdeme i v 1. osobě sg.: toč. A *-wā* (sek. akt.), *-we* (sek. med., proti B *-mai*);³¹ a snad i v stind. perfektech typu *dadāu*.³² — Jde jistě o totéž *m(v)*, které je v příponách singulárních; v plurálních příponách je však vždy spojeno s následující samohláskou *e/o*. Přitom starobylé athematické útvary ukazují, že před těmito příponami byl nulový stupeň kořene; jde tedy vlastně o stejnou ablautovou variantu (II), jaká je v tvarech media! Na př.:

<i>adadām</i>	: <i>adadma</i>	= <i>adadāt</i>	: <i>adatta</i>	
<i>dvēšmi</i>	: <i>dvišmāh</i>	= <i>dvēštī</i>	: <i>advīštā</i>	
<i>δίδομυ</i>	: <i>δίδομεν</i>	= <i>δίδομι</i>	: <i>δίδομαι</i>	
<i>φημι</i>	: <i>φάμεν</i>	= <i>φησί</i>	: <i>φάτο</i>	atp.

Tedy jde o tvoření nesporně starobylé; jinak je ovšem tento základ přípony 1. osoby plurálu rozšířen o různé přídavky, namnoze druhotné a lišící se v jednotlivých indoevropských jazycích. — K praesentisaci neslouží zpravidla *-i* (pokud zde je, jako na př. v hetitštině nebo ve véd. *-masi*, je to asi analogické rozšíření podle jiných tvarů); tuto funkci zde zastupují *-s* nebo *-n* (stind. sek. *-ma*, prim. *-mas*; řecky jednotně *-μεν* nebo *-μεσ*). Druhotným přídavkem je patrně *-dh-* přípon mediálních (stind. *-mahī*, ř. *-μεδα*, snad i het. *-vasta*).

Podobné poměry jsou v 2. osobě. Zde se po prvé setkáváme s elementem *th* nebo častěji s pouhým *t* (které známe z 3. osoby singuláru).³³ Kromě toho je v sanskrtu v mediálních příponách jakési *-dhv-*. — Jak srovnat navzájem

tyto elementy, zůstává zatím přetěžkým problémem. Nicméně nepochybuji, že k sobě patří; o tom svědčí nejen fonetická příbuznost, ale i rozdělení v jednotlivých jazycích, které se navzájem nekryje (nelze tedy říci, že *t* patří jedné formaci, *th* zase jiné, že tedy jde o elementy od původu různé).

Nejprve se musíme nějak zbavit záhadného *-dhv-*. Bude to nejspíše nějaká varianta k *thv* (nebo snad hláskoslovný vývoj?; nemáme přece jiných příkladů, jak by se vyvíjela tenuis aspirata +*v!*); přídavek *v* zůstává nejasným (je také v het. *-tuma*). — Ale i původní povaha samého *th* je velmi nejasná. Najdeme je m. j. také v 2. os. sg. perfekta (srv. příslušný odstavec) i jinde v singuláru. V řečtině je vždy *σθ* (jak v 2. pl. med., tak v 2. sg. perf.), což někteří vykládají jako spojení obou přípon 2. osoby *s* + *th*, jiní z původního **dhv*.³⁴ Je sporné, zda neznělé aspiráty vůbec náležely k původnímu hláskovému fondu indoevropských jazyků. Kurylowicz³⁵ je vykládal jako výsledek splynutí tenuis + laryngála. Proti tomu je však námitka právě u přípony 2. osoby: v hetitštině je *-ti* (2. sg.), nikoli očekávané *-thi* (<*-tHi*). Řešení celé otázky konsonantu *th* by vyžadovalo rozsáhlého bádání, ale to se pochopitelně vymyká z rámce této úvahy. Prohlášíme tedy — z nouze — za základ přípon 2. osoby (kromě známého již *s*) *t/th*, aniž budeme dále o něm uvažovati s fonetického hlediska.³⁶ Všimněme si ještě nestejného rozdělení *t/th* v sanskrtu a v řečtině:

	Akt.	pl.	du.	Med.	pl.	du.
Sanskrt:	prim.	<i>th</i>	<i>th</i>		<i>dh</i>	<i>th</i>
	sek.	<i>t</i>	<i>t</i>		<i>dh</i>	<i>th</i>
Řečtina:		<i>τ</i>	<i>τ</i>		<i>σθ</i>	<i>σθ</i>

Ostatní indoevropské jazyky mají v plurálu (duálu) pouze *t*.

O vokalismu 2. osoby platí celkem totéž, co bylo řečeno o 1. os. pl. Také zde najdeme ablautovou variantu II:

het. *est* (2. sg. pt.) : stind. *sthá* = *adveť* : *advišťa*
 het. *kuent* (dtto) : stind. *hathá* = *ahan* : *ahata* atp.

Vidíme tedy, že přípony 1. a 2. osoby plurálu stojí v jakési souvislosti s příponami media singuláru. Formální shoda zde není náhodná; obojí přípony mají společný původ (o tom v následujícím odstavci) i společný významový moment (zdůraznění subjektu)! — Zajímavá je přitom tendence jazyka vyhýbat se stejně znějícím příponám (konkurenci plurála a media): od *m* se tvoří obyčejně jen plurál (medium jen ř. *-μαι*), od *H* (srv. odstavec o perfektu) zase jen medium (nikdy plurál), od *s* jen medium, nikdy plurál atp.

První plurální tvary byly asi „universální“,³⁷ náležejíce stejně „praesentu“ jako „perfektu“ nebo „aoristu“ (srv. odstavec o perfektu):

Sg.	<i>xéxm</i>	<i>xóxH</i>	<i>xóxHé</i>	<i>xóxm</i>	atp.
Pl.	<i>xóxmé</i>				

Rozlišení plurálních tvarů nastalo nepochybně až později: dělo se buď přidáváním různých determinantů (*s*, *n*, *dh*), nebo — v době poablautové — přenášením hotových přípon na příslušné „singulární“ kmeny (především u varianty III).

Okolnost, že plurální tvary nejsou primárně charakterisovány ani vlastními konsonantickými základy přípon (opakuji se ty, které známe ze singuláru), ani ablautovými poměry (shodují se v nich s mediem sg.), nasvědčuje tomu, že plurál je asi do značné míry kategorií pozdější. Sloveso snad původně vystačilo se singulárem, ale tento stav byl asi také u jmen, jak o tom svědčí m. j. poměry hetitské. Zdá se, že hetitština má s ostatními indoevropskými jazyky společný jen nominativ plurálu³⁸ (hetitština má v plurálu celkem pouze tři pády!) Ale právě tento společný nominativ pl. nevypadá právě nejstarobyleji; postrádáme v něm náležitý ablautový stav („těžká“ přípona *-es* zde přistupuje vždy ke kořeni s plným stupněm vokálu). Nominativ plurálu neuter představuje zase staré kolektivum (což se obecně uznává). — To vše ukazuje, že indoevropské jazyky v pradávě době neměly snad zvláštních tvarů pro plurál ani u slovesa, ani u jména.

3. osoba plurálu ovšem zvláštní přípony má. To je zcela v souhlasu s citovaným výrokem Benvenistovým.³⁹ Tyto přípony jsou tvořeny elementy *nt*, *r*, vytvářejícími zčásti ablautové varianty, které jsme pozorovali v singuláru.⁴⁰

<i>xéx. nt</i> : <i>vānti</i> , (<i>dadhati</i>)		(<i>ἔβαν</i>)
<i>x°x. nté</i> : <i>advišata</i>	het. (<i>aranta</i>)	<i>ἔτιθεντο</i>
<i>x°xont</i> : <i>tudānti</i> , <i>dvišānti</i>	<i>kunanzi</i> , <i>asanzi</i>	<i>ἔλιπον</i>
<i>xéx. r</i> : (<i>advišuh</i> , <i>aduh</i> , <i>viduh</i>)		
<i>x°x. ré</i> : <i>dviširan</i> , (<i>čakrire</i>)		{ lat. <i>laudavere</i>
<i>x°xer</i> :	<i>eser</i>	{ <i>laudaverunt</i>

Není tedy vlastně doložena varianta I (mimo malé výjimky v sanskrtu); místo ní převládla v sanskrtu varianta III. Může to být analogie podle 1. 2. osoby plurálu, kde byl původně vždy nulový stupeň kořene, ale spíše jde o jev starobylý: hetitština mívá v 3. pl. nulový (redukováný) stupeň kořene (*asanzi*, *kunanzi*), i když 1. a 2. osoba mají stupeň plný (*esveni*, *kueveni*)! Pouhé *-r*, *-nt(i)* najdeme v tvarech, které neodpovídají dobře žádnému ablautové variantě (*ἔβαν*, *dadhati*, *advišuh*, tedy obyčejně po zdvojení nebo augmentu; ale je i *viduh* atp.!).

O elementu *nt* se odedávna soudí, že souvisí s příponou participia praes. akt.⁴¹ Právě u přípon 3. osoby pl. je nominální původ nejvíce nasnadě (i když jej rozhodně popíráme u ostatních přípon). Hirt⁴² upozornil na obdobu střídání *r/nt* v 3. osobě pl. s tímž jevem u jistých útvarů nominálů:

stind. <i>vidur</i> : got. <i>witun</i>	srv. <i>ῥδαρ</i> : <i>ῥδατος</i> (<i>ar</i> < <i>nt</i>)
het. <i>eser</i> :	<i>asanzi</i> <i>ῥπαρ</i> : <i>ῥπατος</i> atp.

Nelze však přesně říci, proč tytéž elementy slouží k vyjádření plurality u sloves. Benveniste⁴³ uvádí, že přípona *-nt* kdysi vytvářela kolektiva. Snad její použití v plurálu slovesa vyšlo ze stejného pramene (takový původ by také byl ve shodě s thesí o nepůvodnosti plurálu).

V. PŮVODNÍ VÝZNAM ABLAUTOVÉHO STŘÍDÁNÍ U SLOVESA

Je konečně již na čase objasnit i tuto otázku. Vyjdeme při tom z tvarů majících ablautové poměry podle II. varianty, t. j. plný stupeň vokálu v příponě. — Medium vyjadřuje děj, který probíhá v dosahu podmětu, který se svým výsledkem k podmětu vrací, jehož je podmět výhradně účasten atp.⁴⁴ Jde tedy jen o silnější zdůraznění subjektu (než jaké je v aktivu). Ale i v plurálu jde o silnější zdůraznění subjektu, o zdůraznění jeho rozsahu (*personne dilatée* podle Benvenista). S tím ve shodě je i forma: tvary zdůrazňující podmět mají plný vokál (tedy důraz) v osobní příponě — ukazateli podmětu děje. — Z toho pak logicky vyplývá význam tvarů druhých ablautových variant. Tvar, mající plný vokál (tedy důraz) v kořeni, staví do popředí děj sám, jeho trvání (*durativ* → *praesens*). Tvar, který nemá důraz ani na kořeni, ani na příponě (má plný vokál uprostřed, jakoby na švu těchto dvou komponentů slovesného tvaru) je jaksi neutrální, vyjadřuje děj bez ohledu na jeho trvání (odtud význam aoristu u těchto tvarů) a bez zvláštního zdůraznění osoby — podmětu. Tedy:

Varianta	Plný vokál (důraz)	Zdůrazňuje	Funkce
I	v kořeni	děj	durativ
II	v osobní příponě	subjekt	a) medium b) plurál
III	mezi kořenem a příponou	neutrální tvar	aorist

Taková tedy byla původní funkce ablautového střídání u slovesa. Jakým dalším tvarem byly tyto základní formy podkladem, bylo již zčásti vyloženo v předcházejících odstavcích, zčásti bude vyloženo dále.

VI. PERFEKTUM

Perfektní přípony zůstávaly dlouho neprůhledné a osamocené⁴⁵ mezi ostatními osobními příponami a tím spíše platily za obzvláštní charakteristikon perfektních tvarů. Teprve hetitština a s ní související laryngální theorie ukázaly jejich — jak se zdá — pravou spojitost s jinými příponami. Kuryłowicz první upozornil na souvislost indoevropských perfektních přípon s příponami hetitské t. zv. *hi*-konjugace.⁴⁶ Tento výklad se nyní celkem obecně uznává, ovšem v několika variantách.⁴⁷ — Tím se také ukázalo, že konsonantické základy perfektních přípon jsou i v mnoha jiných formách, které nemají s perfektem co dělat.

Přípona 1. osoby sg. pf. akt. stind., ř. *-a* se vykládá ze staršího **-He*. V hetitštině tomu odpovídá *-ha(ri)*, přípona 1. sg. ps. med. Element *H* je dále v het. *-hi* (1. sg. ps. akt.) a *-hun* (1. sg. pt. akt.). Dále v stind. *-e* v 1. sg. med. ps. i pf. (<**Hai*>); tomu odpovídá patrně latinská perfektní přípona 1. sg. *-i*<*ei*>*ai*. — Ale patří sem asi i obecně indoevropské *-ō* v 1. sg. ps. akt. thematických sloves (<**oH*>). Základním elementem všech těchto přípon je tedy *H*.

Přípona 2. sg. pf. akt. zní v indoiráňštině *-tha*. Tomu odpovídá ř. *-šva* v několika tvarech jako *ošva*, *šva* a j. (u Homéra je rozšířeno i mimo perfektem: *βάλουσθα* atp.⁴⁸). V hetitštině je náležitě *ta* v 2. sg. pt. akt. *hi*-konjugace, ale také v 2. sg. ps. i pt. med. (*-ta*, *-tati*). Pouhé *-t* je v 2. sg. pt. akt. *mi*-konjugace; *-ti* v 2. sg. ps. akt. *hi*-konjugace. Tocharština má sekundární přípony 2. sg. akt. A *-št*, B *-sta*, což připomíná ř. *-šva*.⁴⁹ V germánských jazycích ukazuje na ide. *-tha* přípona 2. sg. pt. *-t* (got. *stsev.*). V mediu bychom čekali v stind. perfektu *-the*, ale je tam *-se*. **-thai* je snad skryto v toch. A *-te* 2. sg. med. sek.⁵⁰ a v lat. 2. sg. pf. na *-isti*<*-es-tei*>*thai*. Element *th* je ještě obsažen v stind. 2. sg. med. sek. na *-thās*.⁵¹ Kromě toho je i v některých příponách plurálních a duálních; o tom srv. příslušné odstavce, kde se také mluví o problémech, které jsou s těmito elementy spojeny. Základ přípon 2. osoby budeme tedy psát tradičně *-th*.

3. osoba sg. pf. akt. měla asi pouhé *-e* (ř. *oide*, stind. *veda*, got. *vaiti*) bez konsonantického elementu. Kuryłowicz psal *-ae*, ale laryngála se nedá nijak dokázat. Ostatně jsou i jiné případy 3. os. sg., kde se nedá prokázat žádný konsonantický element: het. *-i* (3. sg. ps. akt. *hi*-konjugace), k tomu med. *-a(ri)*, snad i ř. *-ti* a j. — Tento nedostatek vlastního charakteristického elementu v 3. osobě je ve shodě s obecnou teorií E. Benvenista⁵² o kategorii slovesné osoby. Skutečnými slovesnými osobami jsou prý jen 1. a 2. osoba, kdežto 3. osoba je „non-personne“.⁵³ Slovesný tvar 1. a 2. osoby zahrnuje v sobě vlastně již svůj podmět, kdežto sloveso v 3. osobě potřebuje další označení svého podmětu samostatným slovem (zájmenem, substantivem).

Ch. Stang⁵⁴ ukázal, že přípony indoevropského perfekta odpovídají svou formou (alespoň v singuláru) sekundárním příponám mediálním:

- *-He* : **-me* (v *-mai*), *-He* (v stind. opt. *divšiya* atp.)

2. **-the* : **-se/o*

3. **-e* : **-te/o, -e* (véd. *aduha* atp.).

Zároveň poukázal na významovou spojitost perfekta s mediem. Medium vyjadřuje děj, který probíhá v dosahu podmětu, děj, který se svým výsledkem k podmětu vrací atp. Perfektum vyjadřuje stav dosažený předchozí činností podmětu, a to stav podmětu, nikoli předmětu děje.⁵⁵ V obojím případě jde tedy o silné zdůraznění subjektu děje bez zvláštního ohledu na objekt, který tím však není zcela vyloučen ani u perfekta, ani u media; společným momentem je subjektivnost, nikoli intransitivnost. To můžeme schválit; ovšem shoda je toliko v příponách, nikoli v ablautové formě celých tvarů. Perfektum má v singuláru vždy plný stupeň kořene (obvyčejně o-stupeň, případně i zdloužený vokál). Jak to srovnat s plným stupněm přípon?

Tím zároveň přicházíme k otázce, co je nejpůvodnějším formálním znakem perfekta. Meillet uvádí, že to byly speciální přípony.⁵⁶ Ukázali jsme však, že ani základy těchto přípon, ani způsob jejich tvoření zdaleka nejsou vyhrazeny jen perfektu. — W. Bellardi⁵⁷ se domnívá, že nejstarším znakem perfekta byl vokalismus *-o-*. Speciální přípony jsou prý teprve znak druhotný; byly přibrány na pomoc teprve tehdy, když vokalismus již „nestačil“ dostatečně perfektu charakterisovat. Totéž platí o reduplikaci, která prý byla původně spíše prostředkem stilistickým. Vokalismus *i* perfekta (*o*) jest tedy podle B. vykládati funkčně (srv. úvodní poznámky). To harmonuje celkem dobře s původním významem perfekta; je totiž bezpečně zjištěno, že perfektum původně nevyjadřovalo minulost, nýbrž přítomný stav, bylo stavovým intensivem⁵⁸ (o tom svědčí zejména řečtina, ale i sanskrt, germánština a j.). — B. říká,⁵⁹ že speciální přípony jsou druhotný znak perfekta. Myslím, že tento v zásadě správný postřeh je třeba zpřesnit v tom smyslu, že jde jen o druhotnou transformaci přípon. Původní přípony odpovídaly asi ablautové variantě I. Byly však později, v době poablautové, transformovány podle vzoru přípon mediálních, t. j. bylo k nim přidáno *-e*. Důvod je třeba hledati ve zmíněné významové blízkosti perfekta a media. To znamená, že na př. hypotetické **void.H* bylo přetvořeno ve **void.He > veda*. Tvary **void.H* atp. jsou nepřímou dosvědčeny hetitštinou, totiž tvary t. zv. hi-konjugace (kde je k nim přidáno praesentisující *-i*). Skutečně se dají najít u hetitské hi-konjugace nejen stopy významové spojitosti, ale i zbytky ablautových poměrů upomínajících na indoevropské perfektum.⁶⁰ Že jsou to jen stopy, vysvětlíme odlišným vývojem v hetitštině a v ostatních indoevropských jazycích; v hetitštině byl přidáním *-i* zdůrazněn časový moment (praesentní) a tím se tyto tvary časem významově přiblížily tvarům s *-mi* (s celkem nepatrnými zbytky starého významu), kdežto v ostatních jazycích byl zdůrazněn spíše moment vidový transformací přípon na typ „mediální“.

Indoiránské jazyky a řečtina mají ovšem vedle aktivních tvarů perfektních i mediální tvary; latinské přípony perfekta *akt.* pak odpovídají do značné míry indickým příponám perfekta *medii*. Jak to srovnat s předcházejícím výkladem o perfektu (jehož původní význam nepřipouští jakékoli rozlišování diathese),⁶¹ ukáží až v druhé části této práce.

Je však třeba ještě se zmíniti o plurálních tvarech perfekta. Tu je nápadná především jedna věc: nedostatek perfektních znaků (kromě reduplikace). Takové plurální tvary jako *vidmá* byly snad původně „univerzální“ (srov. odstavec o plurálu). Ovšem ty tvary, které nemají náležité ablautové poměry (jako ř. plurál pf.), vysvětlíme nádo-

jako druhotné (podobně jako plurál u thematické konjugace a j.). — Z přípon je vlastní jen perfektu toliko stind. -á 2. os. pl. Toto -á platilo vždy za zcela neprůhledné.⁶² Zdá se však, že jde o případ akonsonantické přípony, kterou bychom ovšem v 2. osobě nečekali (spíše v 3. osobě, srov. pozn. 55). Ale jsou i jiné případy akonsonantických přípon v 2. osobě: lit. -i < *ei představuje -e + i (praesentisující přídavek), podobně ř. -εις (s přidaným -s).⁶³ Staroindické tvary *vidá*, *ýá* odpovídají přesně II. ablautové variantě, která je v plurálních tvarech náležitá. Jde tedy o tvar starobyly; nelze však říci, proč se objevuje právě v perfektu.

VII. KONSONANTICKÉ ZÁKLADY OSOBNÍCH PŘÍPON

S tímto pojmem jsme již mnohokrát operovali, je tudíž třeba se jím také systematicky zabývat. Jak vyplývá z předchozích odstavců, existuje pro každou osobu těchto elementů více než pro jednom.

Jsou to:	<i>m/v, H</i>	pro 1. osobu
	<i>s, t/th, Ø</i>	pro 2. osobu
	<i>t, Ø</i>	pro 3. osobu.

Je-li jich v každé osobě více, naskytá se otázka po původním rozdílu těchto elementů; zároveň nás překvapuje to, že na př. *t* najdeme jak ve 3., tak i ve 2. osobě. Odpovědět na tyto otázky je přetěžkým problémem. Nejprve si všimněme kombinací souhláskových elementů u tvarů jednotlivých variant:

I		II		III					
<i>m</i>	<i>H</i>	<i>m</i>	<i>m</i>	<i>H</i>	<i>H</i>	<i>H</i>	<i>H</i>	<i>m</i>	<i>H</i>
<i>s</i>	<i>th</i>	<i>s</i>	<i>th</i>	<i>s</i>	<i>s</i>	<i>th</i>	<i>th</i>	<i>s</i>	Ø
<i>t</i>	Ø	<i>t</i>		<i>t</i>	Ø	<i>t</i>	Ø	<i>t</i>	(<i>t</i>)

Na první pohled vidíme rozdíl mezi variantou I a III na jedné a variantou II na druhé straně. V prvních dvou tvoří souhláskové základy dvě řady, které se obvykle nemísí; u varianty II vládne naproti tomu téměř úplná volnost v jejich kombinaci.

Je logické vyjít při další úvaze z těch variant, kde jsou poměry jednodušší. U varianty I je řada *H-th-Ø* vyhrazena původnímu „stavovému intensivu“ (t. j. základu indoevropského perfekta a hetitské hi-konjugace). Pedersen⁶⁴ z toho vyvozoval domněnku, že řada *H-th-Ø* náležela kdysi intransitivní konjugaci, kdežto řada *m-s-t* konjugaci transitivní (podle theorie, že indoevropské jazyky měly kdysi t. zv. ergativní konstrukci, jako ji má na př. baskičtina). — U tvarů III. varianty je však rozdělení zcela jiné; zde slouží **-oH* (> *-ø*) k vyjádření praesentu v protikladu k preteritálnímu *-om*. Má tedy protiklad *m — H* jiný význam u I. varianty a jiný u III. varianty (u II. varianty pak takového protikladu vůbec není). U I. varianty náleží k *H* 1. osoby *th* ve 2. osobě, u III. varianty v téže osobě *ø*. Zdá se, že otázku konsonantických základů lze rozřešit nejlépe tak, že oddělíme suffixy 1. osoby od suffixů 2. a 3. osoby, které — proti očekávání — v indoevropských jazycích jaksi náleží k sobě (neboť v obou osobách se opakuje jak *t*, tak i akonsonantické formy). Protiklad *m — H* bude asi jiného rázu než protiklad *s — th* atd. Původní protiklad *m — H* bude nejlépe zachován u tvarů I. varianty, které jsou zřejmě nejstarší. Nelze však zatím říci, zda jde o takový protiklad, na jaký myslí Pedersen (transitivum — intransitivum), nebo o nějaký jiný. V každém případě byl

tento hypotetický protiklad *m* — *H* atd. již značně setřen v době, kdy se formovaly tvary III. varianty (jak ukazuje zmíněné již rozdílné využití u I. a u III. varianty) a zanikl téměř úplně ještě předtím, než se rozvinuly tvary II. varianty. Tím právě vysvětlíme volnou kombinaci souhláskových základů u této varianty a zároveň získáváme kritérium pro posouzení chronologického vztahu jednotlivých variant (srov. dále). — To je vše, co zatím můžeme říci o konsonantických základech; tato otázka vyžaduje však důkladného prozkoumání a přírodně srovnání s poměry v jiných jazykových rodinách. Teprve pak bude možno uvažovat také o původu těchto základů osobních přípon — nositelů významu slovesné osoby.⁶⁵

VIII. ŘECKÝ PASSIVNÍ AORIST, LITEVSKÉ PRAETERITUM

V odstavci o perfektu jsme mimo jiné tvrdili, že perfektum původně odpovídalo svou formou ablautové variantě I. Lišilo se ovšem od „normálních“ tvarů té varianty kvalitou plného vokálu; plný vokál kořene je odstupňován z *e* na *o* a ruku v ruce s tím jde odstupňování základního významu; z pouhého děje na stav (perfektum = stavové intensivum). Tím vyvstává otázka, zda se i od druhých variant nemohou tvořit obdobná intensiva (stupňující základní význam varianty) se „zesíleným“ plným vokálem. Přitom nesmíme zapomenout, že podobnou funkci jako apofonie *e/o* může mít také dloužení (viz úvod). A skutečně najdeme tvary odpovídající II. variantě se zdloženým vokálem v příponě, obvyklejší jsou však na konci rozšířeny ještě o další konsonantický element, takže nositel významu slovesné osoby se dvakrát opakuje. Nejjednodušší tvar toho typu je ř. 3. osoba aoristu pas. na *-η*, jako *ἐφάρη*, *ἐφάρηη*, jichž příponu můžeme interpretovat jako pouhé *-ē* nebo jako *-et*; může to tedy být intensivum (se zdloženým vokálem) varianty II akonsonantické 3. osoby (případně s přidáním *-t*). — V ostatních osobách tomu odpovídají:

3. *x^ox.ē(t)* : *ἐφάρη*
2. *x^ox.thēs* : *ἐτάθης* (k *τείνω*), *advišt̃hās*
1. *x^ox.Hēm* : (*ἐδιδόμεν*)

Pozoruhodné je střídání konsonantických základů v těchto tvarech (neopakuje se týž element). — Ř. *-μην* (dor. *-μῶν*) se dá vyložit skřížením hypotetického **-me* (které muselo jednou existovat jako podklad pro *-μαι*) a hypotetického **-ām*; nebo také jako *-mēH* + *m*. Takové *-ām* (< *-Hēm*) by mohlo být také ve slovanském *-o*,⁶⁶ ovšem význam zde nesouhlasí (slovanské *-o* je praes. akt., o *-ē* srov. dále). 2. osoba na *-thēs* (stind. *-thās*) se často pokládá za východisko celé konjugace řeckých pasivních aoristů na *-θην*, což je pravděpodobné (ovšem mohou v tom být skryty i jiné formace).⁶⁷ Podobně t. zv. silný aorist pass. (*ἐφάρην*, *ἐφάρης* atd.) vzešel snad ze zmíněných 3. osob sg. na *-η*.⁶⁸ Takové 3. osoby na *-ē* s významem aoristu byly snad také základem litevských praeterit typu *nēšē* (3. sg. k 1. sg. *nešiatū*), *dārē* (k *dariatū*) atp.⁶⁹ Ostatní osoby byly přitvořeny zřejmě později, čemuž nasvědčuje použití praesentních osobních přípon. Celkem je to analogický proces k tvoření zmíněných řeckých tvarů *ἐφάρην*, *ἐφάρης* k základnímu *ἐφάρη*. — U všech těchto tvarů vidíme význam jednak mediální až passivní, jednak praeteritální (aoristový), nejčastěji oba spojené. To jistě souvisí s formou: intensivní tvar 3. osoby *x^ox.ē(t)* může stejně dobře náležeti ablautové variantě III jako variantě II! A varianta III má přece význam

aořistu! — Totéž co o 3. osobě, platí do jisté míry i o 2. osobě: *x^oxthēs* obsahuje vlastně kromě *x^oxthē* i *x^oxēs*, podobně i 1. osoba! Je tedy na místě jak význam aořistu mediopassivi (u *-θην*), tak i pouhý význam praeteritální (aořistový) u některých řeckých „silných“ aořistů a u litevských praeterit (která mají původ ve 3. osobě). — To znamená, že ablautové varianty II a III mají intensivum společně; vskutku také netvoří varianta III žádné další formy, které bychom k ní mohli připojit pod tímto titulem.

*

Pokusili jsme se ukázat i genesi nejdůležitějších indoevropských slovesných tvarů. Tyto základní tvary se dají vyložit jako výsledek několika zcela jednoduchých gramatických úkonů:

1. Přidávání jednoduchých konsonantických suffixů k slovesnému kořeni na označení slovesné osoby.

2. Ablautové střídání v komplexu kořen + osobní přípona, které vytváří tři varianty (o jejich významu srv. příslušný odstavec). Kromě toho i proměny důrazového vokálu (kvalita *o*, dloužení).

3. Přidávání determinantů k slovesným tvarům pro přesnější časovou diferenciaci (praesentisaci).

Nejen tvary, o nichž byla již v předcházejících odstavcích řeč, ale i některé další (optativ, aořist *s*-ový, imperativ, tvary duální a j.) jsou ve svém základě produktem těchto základních morfologických procesů. Většina ostatních tvarů se pak dá vyložit z těchto základních (primárních) forem působením analogie (analogickým doplňováním systémů). Vyložiti vznik takových primárních i sekundárních (analogických) tvarů, jakož i osvětliti alespoň částečně průběh vývoje slovesného systému od prehistorického jazykového společenství až k jednotlivým historickým jazykům bude úkolem druhé části tohoto článku (která snad vyjde v dalším čísle jazykovědné řady tohoto Sborníku).

Ukáže se m. j. svědectví fakt slovesné flexe pro správnost t. zv. indohetitské theorie a j.

Zatím je možno říci závěrem alespoň toto:

Systém indoevropských slovesných tvarů se zdá býti opravdu starobylý (alespoň z největší části), ne ovšem v tom smyslu, jak tomu chtěla starší jazykověda, když prostě promítala indický systém do prajazyka, nýbrž tak, že resultuje jako celek z použití velmi jednoduchých gramatických prostředků, z pravidel, která náležejí svým charakterem k nejstaršímu základu gramatické stavby indoevropských jazyků. — Novější komparatisté (Hirt a j.) často vykládali slovesné tvary (přípony) nezávisle jeden tvar na druhém; celému systému pak přičítali teprve druhotný původ, neboť prý vznikl seskupením těchto tvarů různého původu.⁷⁰ To bylo počínání správné, pokud se obracelo proti simplifikaci (t. j. promítání indických a řeckých poměrů do prajazyka) a snažilo se najít původ indoevropské flexe. Srovnávací jazykozpyt nemůže být pouze vědou popisnou, ale i vysvětlující.⁷¹ — Ale je třeba také přihlížeti k systémům, nikoli jen popisovat a vysvětlovat jednotlivosti. A to platí ve srovnávané míře také o slovesné flexi. — Zde se právě částečně vracíme k staršímu pojetí systému slovesné flexe, když tvrdíme, že tento systém je starobylý; ovšem ne v tom smyslu, že musel existovat již v době jazykového společenství jako systém konkrétních tvarů

(přípon), ale spíše tak, že existoval (alespoň zčásti) jen jako systém možností (daných právě oněmi základními pravidly), z nichž všechny nemusely být v jednotlivých jazycích realizovány. — To je snad právě to nové, co přináší (nebo chce přinést) tato práce: z pozorování jednotlivých konkrétních jevů (Benveniste, Meillet, Renou, Hirt, Stang, Bellardi a j.) snaží se vyvodit obecné závěry pro celý systém indoevropské slovesné flexe. — Takové závěry mohou být užitečné nejen pro samu otázku vzniku slovesné flexe, ale i pro posouzení celého gramatického systému indoevropských jazyků v době jejich společenství a vůbec pro otázku původu indoevropské jazykové rodiny.

POZNÁMKY

¹ Srv. na př. Baudiš, *Struktura jazyků indoevropských* (Bratislava 1932). 144 n. (dále: Baudiš); podrobně o osobních příponách Brugmann, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen* (2. vyd., Straßburg 1916), II. 3, 583 n.; tam je i obsáhlý seznam starší literatury (dále: Brugmann Grd.). — ² Meillet, *Bulletin de la société de linguistique de Paris* (dále: BSL) 23 (1922), 65. — ³ K ablautu srv. Hirt, *Indogermanische Grammatik* (Heidelberg 1927) II (dále: Hirt Idg.); Kuryłowicz, *Études indoeuropéennes* (Kraków 1935), 77 n. (dále: Kuryłowicz Études); Borgström, *Norsk tidsskrift for sprogvidenskab* (dále: NTS) 15 (194), 137. — ⁴ Srv. Hirt, *Indogermanische Forschungen* (dále: IF) 32, 209 n., Idg. II, 173; Güntert, *IF* 37, In.; Loewe, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* (dále: KZ) 56, 227 n.; Bellardi, *Ricerche linguistiche* 1 (1950), 108, 114; Kuryłowicz *Études* 97 n., *Word* 6 (1950), 205 n., BSL 44, 42 n. a j. — ⁵ K laryngální theorii srv. Kuryłowicz *Études* 27 n.; Benveniste, *Origines de la formation des noms en indoeuropéen* (dále: Benveniste Origines) 148 n.; Sturtevant, *Indohittite Laryngeals* (Philadelphia 1941); Hendriksen, *Untersuchungen über die Bedeutung des Hethitischen für die Laryngalthorie* (Köbenhavn 1941); Zgusta, *Archiv orientální* 19, 428 n. — ⁶ Brugmann Grd. II-3, 590, Meillet BSL 23, 66. — ⁷ Meillet BSL 23, 64 n., Stang NTS 6, 29 n. — Obecně o slovesných rodech (diathésích) srv. Brugmann Grd. II-3, 590, 78 n., Meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indoeuropéennes* (7. vyd., Paris 1934) 244 (dále: Meillet Introd.); Baudiš 140 140 a j. — ⁸ BSL 23, 64 n., Introd. 232, 244; Hirt Idg. IV, 127 n. — ⁹ La valeur du parfait dans les hymnes védiques (Paris 1925), 103 n. — ¹⁰ Meillet BSL 32, 194 n. — ¹¹ Hirt IF 8, 267, Idg. II, 210 n. a j. Zcela jinak vykládá vznik thematické konjugace Vaillant BSL 38, 89 n. — ¹² *Mélanges linguistiques offerts à J. Vendryes* (Paris), 309 n. — ¹³ Příponové tvary různých indoevropských jazyků má přehledně na př. Baudiš 144 n. — ¹⁴ Srv. na př. Brugmann Grd. II-3, 587 n. — ¹⁵ Tamtéž; Zimmer KZ 30, 119 n. — ¹⁶ Renou ve sborníku *Étrennes Benveniste* (Paris 1928), 63—80. Srv. též Kuryłowicz, *Rocznik orientalistyczny* 3; 164 n. a Meillet BSL 23, 68—69. — ¹⁷ Hirt Idg. IV, 137; Thurneysen KZ 27, 173 n.; Pedersen, *Hittitisch und die anderen indoeuropäischen Sprachen* (Köbenhavn 1938), 86 n. (dále: Pedersen Hit.). — ¹⁸ Renou, *Étrennes Benveniste* 79; Stang NTS 6. 36. — ¹⁹ Hit. 106. — ²⁰ Základem komparativního (elativního) suffixu je tedy důrazové *í*; *-os* je významově irrelevantní a je přidáno zřejmě později (podle svědectví ablautu) Tyto komparativy souvisí těsně se staroindickými adjektivy na *-in*. — To jsem se pokusil dokázat i ve své rukopisné disertaci „K problému tvoření komparativů a superlativů v jazycích indoevropských a původu primárních komparačních suffixů“ (1949; archiv děkanátu filosofické fakulty v Brně) §§ 166—167. — Srv. též Schwyzer, *Griechische Grammatik* I. 614, Hirt Idg. IV, 11. — ²¹ Benveniste Origines 23 a j. — ²² Tak alespoň to vykládá E. Sapir (*Language* 14, 271 n.) a Sturtevant (*Indohittite Laryngeals* 78); nyní tvrdí Hammerich (*Laryngeal before sonant*, Köbenhavn 1948, 12 n) opak (totéž tvrdil již Juret, *Phonétique grecque* 65). — Probabilita první teorie se však zdá větší. — ²³ Benveniste Origines 84—85. — ²⁴ Podobně vysvětlují Kuryłowicz (*Études* 30) a Sturtevant (*Laryng*. 68) řadu dloužení jinak dobře nevysvětlitelných:

<i>parī-nāse, ānaḥ</i>	k *Hnek-	srv. ἐνίνοχα
<i>sū-nāra, viśvā-nāra</i>	k *Hner-	srv. ἀνίη
<i>mā-mrjūr</i>	k *Hmelg-	srv. ἀμέλγω.

²⁵ Brugmann Grd. II-3, 657n.; Meillet Introd. 234. — ²⁶ Hittitisch 103—108. K tocharštině srv. Pedersen, Tocharisch vom Gesichtspunkt der indoeuropäischen Sprachvergleichung (Köbenhavn 1941) 152n. — ²⁷ BSL 43, 11. — ²⁸ Tamtéž 12. — ²⁹ Sturtevant, A Comparative Grammar of the Hittite Language (Philadelphia 1933), 253 (dále: Sturtevant Gram.); Milewski, L'Indohittite et l'indoeuropéen (Kraków 1936), 53 (dále: Milewski Indohit.). Proti tomu Pedersen Hit. 89. — ³⁰ Milewski tamtéž. Srv. však Benveniste Origines 116. — ³¹ Windekens, Morphologie comparée du tocharien (Louvain 1944) 308, 314 (dále: Windekens Morph.). — ³² To je ovšem jen směle domněnka. — ³³ Srv. Brugmann Grd. II-3, 623 n. — ³⁴ Hirt, Handbuch der griechischen Laut- und Formenlehre (2. vyd., Heidelberg 1912), 493 (dále: Hirt Griech.). — ³⁵ Études 46 n. — ³⁶ Srv. Zubatý KZ 31, 1 n. Hirt Idg. I, 241, 303. Frisk Suffix *th* im Indogermanischen (Göteborgs Högskolas Aarskrift 1936). Kuryłowicz Études 46n. a j. — ³⁷ Srv. též Kuryłowicz Word 6, 214. — ³⁸ Milewski Indohit. 28 n., 65. — ³⁹ BSL 43. 12. — ⁴⁰ Srv. Brugmann Grd. II-3, 626, 660 n. — ⁴¹ Tamtéž 592, 594. — ⁴² Hirt Idg. IV. 156; Benveniste Origines 173. — ⁴³ Tamtéž 127. — ⁴⁴ Štang NTS 6. 33—34. — ⁴⁵ Srv. na př. Hirt Idg. IV, 265n. — ⁴⁶ Symbolae Rozwadowski (Kraków 1927), I, 103. — ⁴⁷ Srv. Sturtevant Gram. 257 a v řadě článků v Language. Milewski Indohit. 57n.; Pedersen Hit. 80n. — ⁴⁸ Hirt. Griech. 495. — ⁴⁹ Windekens Morph. 311. — ⁵⁰ Tamtéž 315. — ⁵¹ K tomu se připojují některé přípony keltské, srv. Thurneysen, Handbuch des Altirischen 342; k ř. *-dñg* srv. dále. — ⁵² BSL 43. 1n. — ⁵³ Tamtéž 4—5. — ⁵⁴ NTS 6. 29 n. — ⁵⁵ Tamtéž 32 n. — ⁵⁶ BSL 25, 95 n. — ⁵⁷ Ricerche linguistiche I, 93 n. — ⁵⁸ Hirt Idg. IV, 279. Baudiš 138, 141. Benveniste, Archivum linguisticum I (Glasgow 1949) 21. — ⁵⁹ Ricerche I, 128. — ⁶⁰ Srv. Sturtevant Gram. 239 a v řadě článků v Language. — Pedersen Hit. 81, 111. — ⁶¹ Meillet BSL 25, 95. — ⁶² Hirt Idg. IV, 270. — ⁶³ Meillet Introd. 228. — ⁶⁴ Pedersen Hit. 83 n. — ⁶⁵ Obyčejně se má za to, že souvisí nějak s osobními zájmeny. V mnoha neindoevropských jazycích se osobní přípony shodují (úplně nebo částečně) s t. zv. possessivními suffixy, tak na př. v jazycích ugrofinských (přítom ugrofinské přípony jeví některé nápadné podobnosti s indoevropskými; srv. Hirt. Idg. I, 45). — ⁶⁶ Baudiš 150. — ⁶⁷ Hirt Griech. 556 n. — ⁶⁸ Výklad Hirtův (Griech. 514 n.), že tyto tvary mají výchozí diskó u t. zv. dvojslabičných básí, nemůže uspokojit (zvl. po stránce významu). — ⁶⁹ O litevském praeteritu srv. Wiedemann, Das litauische Präteritum (Straßburg 1891); v. Wijk IF 34, 367 n. a j. — ⁷⁰ Hirt IF 17, 36 n., Idg. IV, 83n.; Benveniste Origines 172—173. — ⁷¹ Na důležitost glottogonických zkoumání upozorňoval H. Hirt (Idg. I. 5 a j.). H. sám bádá mnoho o různých glottogonických problémech, ovšem jeho theorie často nejsou přijatelné; odtud snad také má slovo glottogonie poněkud nedobrou zvuk. Velmi závažné jsou naproti tomu glottogonické práce E. Benvenista a J. Kuryłowicze. — Srv. též Serebrennikov Sovětská věda — jaz. I (1951) 2. 2.

О ГЕНЕЗИСЕ ГЛАГОЛЬНОЙ ФЛЕКСИИ В ИНДОЕВРОПЕЙСКИХ ЯЗЫКАХ

В статье „О генезисе глагольной флексии“ автор главным образом обращает внимание на первоначальную морфологическую функцию чередования гласных у глагола. Разница между формами действительного и среднего залога, презенсом и аористом и т. д. не является по своему происхождению разницей суффиксов, а разницей между вариантами чередования: 1. *xéat: dvéšt(i)*, 2. *xé xé: (a) dvišta*, 3. *xé xé: (a) tjudat*.

Это чередование гласных в комплексе корень глагола + личный суффикс (тогда состоял первоначально из единственного простого согласного) служило первоначально, повидимому, к подчеркиванию той или иной части слова: или ударение (и вместе с тем полная степень) находилось на корне (дуратив → настоящее время действ. зал.), или на личном суффиксе (более сильное подчеркивание субъекта действия → средний залог или множ. число), или же находилось „посреди“ (форма нейтральная → тематич. аорист). Дальнейшие модификации значения получались путем введения качества *o*, или удлинения ударяемого гласного. Таким образом можно объяснить вокализм *o* в перфекте, представляющий по происхождению лишь особый вариант настоящего времени (действие — состояние). Суффиксы перфекта не исконные, они подверглись видоизменению лишь впоследствии, по суффиксам среднего залога, значение которого стоит в связи с перфектом. В результате введения долготы ударяе-

мого гласного в формах 2-го и 3-го вариантов возникли, в свою очередь, формы греческого аориста страд. залога, некоторые литовские претериты, и другие. Удлинение ударяемого гласного видоизменяет (усиливает) значение: средний залог → страдат. залог, аорист → претерит. Рядом с простыми личными суффиксами (обозначавшими глагольное лицо, и только!) и с чрезвычайно важным аблаутовым чередованием в древнейшем индоевроп. глагольном спряжении — в некоторой мере — имело место еще и прибавление определенных детерминантов (презентирующие *-i*, *-r*, *-s*) к готовым глагольным формам.

В соответствии с этими исконный инвентар индоевроп. глагола оказывался, по всей вероятности, не слишком богатым (напр. отсутствовали первоначально формы множ. числа, или же они были общими для разнообразных глагольных категорий). В силу аналогичного пополнения систем в послеаблаутовое время развились позже разрозненно богатые системы отдельных индоевроп. языков.

ZUR GENESIS DER VERBAFLEXION IM INDOEUROPÄISCHEN

In der Studie wird vor allem die ursprüngliche morphologische Funktion des Ablauts stark hervorgehoben. Der Unterschied zwischen Aktiv und Medium, Präsens und Aorist usw. beruht vom Ursprung aus keinesfalls in einer Suffixopposition, sondern vielmehr in einer Opposition von „Ablautsvarianten“ (1. *xéat* : *dvésti(i)*, 2. *x^oaté* : (*a*)*dvísta*, 3. *x^oátet* : (*a*)*tudát*). Dieser Ablautwechsel im Komplex Wurzel + Personalendung (diese bestand ursprünglich aus einem einfachen Konsonant) diente höchst wahrscheinlich zur Hervorhebung eines gewissen Wortteiles: entweder lag der Nachdruck (und dementsprechend die Vollstufe) auf der Wurzel (Durativ → Präsens Akt.) oder auf der Personalendung (eine besondere Hervorhebung des Aktionssubjektes → Medium oder Plural), oder aber sozusagen „in der Mitte“ (eine neutrale Form → thematischer Aorist). Durch Einführung der *o*- oder Langstufe in der Nachdruckssilbe erreichte man zu weiteren Bedeutungsmodifikationen. Auf diese Weise können wir z. B. den *o*-Vokalismus des Perfekts erklären: dieses stellt dem Ursprung nach nur eine besondere Modifikation des Präsens vor (Aktion — Zustand). Die Personalendungen des Perfekts sind indessen unursprünglich: sie sind erst nachträglich nach dem Muster der medialen Personalsuffixe transformiert worden (bekanntlich liegt das Perfektum, was die Bedeutung betrifft, dem Medium nahe). Durch Einführung der Langstufe des Nachdrucksvokals in Verbalformen der 2. u. 3. Variante entstanden die Formen des griech. Passivaorists, gewisse litauischen Präterita u. a. Bei dieser Dehnung des Nachdrucksvokals wird die Bedeutung ebenfalls modifiziert (gewissermaßen gesteigert): Medium → Passivum, Aorist → Präteritum. — Neben den einfachen konsonantischen Personalsuffixen (die ursprünglich nur die Verbalperson bezeichnen sollten — nichts mehr!) und neben dem allwichtigen Ablautwechsel spielte in der ältesten ide. Verbalflexion eine Rolle noch bisweilige Anfügung gewisser Determinante an fertige Verbalformen (Präsensdeterminante *-i*, *-r*, *-s*).

Demgemäß scheint der ursprüngliche Formenbestand des indoeuropäischen Verbums nicht zu reich gewesen zu sein (es fehlten z. B. die Pluralformen oder es gab solche, doch „universale“, für alle Verbalkategorien gemeinsame). Durch analogische Neubildung und allmähliche Ergänzung der Systeme wurden dann (in der Zeit, wo der Ablaut nicht mehr Wirkung hatte) die verschieden reichen Verbalssysteme der indoeuropäischen Einzelsprachen geschaffen.